

NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE

MMXIII.

I. ÉVFOLYAM I. SZÁM

KÜLÖNLENYOMAT

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
NEMZETBIZTONSÁGI INTÉZET
BUDAPEST

A biztonság és a biztonságpolitika katonai elemei

(A biztonsági tanulmányok új korszaka)

Dr. Vida Csaba

Absztrakt

A szerző tanulmányával egy tudományos vitát kíván kezdeményezni a biztonsági tanulmányok területén, amely során arra a kérdésre keresi a választ, hogy hol találhatóak a biztonság katonai elemei. Tanulmányában, a biztonság fogalmi rendszerének áttekintését követően a biztonság különböző szektorai közötti kapcsolatrendszerrel vizsgálja meg. Kísérletet tesz arra, hogy megállapítsa a biztonság katonai elemeit. A szerző erre két megoldást dolgozott ki. Az egyik, hogy a biztonság dimenzióinak elemzése alapján azonosítja a katonai elemeket, míg a másik a biztonság elemei jellegén keresztül válogatja ki a katonai elemeket. A tanulmány útmutatót ad a biztonság katonai szegmésnek vizsgálatához, amely a hadtudománynak egyik alapvetése.

Kulcsszavak: biztonság, katonai elemek, biztonság fogalmi rendszere, biztonságelméletek

Abstract

The author of the study want to initiate a scientific debate in the field of security studies. He answered the questions which discuss the military elements of the state security? After surveying the conceptual system of security he discusses the connections between the different sectors of security system. In an attempt the author has developed two procedures to determine the military elements of security. On one hand he identified the military elements on the basis of sector of the security; on the other hand he selects the military elements through the nature of the security elements. The study gives instructions to examine the military elements of the security, which is one of the basic theories of the military science.

Keywords: security, military elements, the conceptual system of security, security studies

A biztonság és a biztonságpolitika katonai elemei

A tanulmányom célja egy tudományos vita kezdeményezése a biztonsági tanulmányok elméletének keretében, amelynek központi kérdése, hogy hol található a határ a biztonság különböző dimenziói (szektorai) között, kiemelten a katonai dimenzió esetén? A biztonsági tanulmányok elmélete külföldi szakirodalmának áttekintését követően megállapítható, hogy az elmélet képviselői sincsenek egységes állásponton a biztonság dimenziói és szektorai kérdésében.

A biztonság szektorainak megállapítására Barry Buzan, Ole Weaver és Jaap de Wilde ad egy választ a „Biztonság: az elemzés új keretei”¹⁸⁵ című könyvében. A hidegháborút követően az 1990-es évektől a biztonsági tanulmányok elméletében rohamos fejlődés és átalakulás tapasztalható, amelyet jól mutat, hogy az elmélet képviselőinek évente, két évente újonnan aktualizálták és átdolgozták műveiket¹⁸⁶. A biztonsági tanulmányok elméletében (és a nemzetközi kapcsolatokat vizsgáló tudományágakban) jelentős változásokat okoztak a 2001-es Egyesült Államok elleni terroristatámadások. A különböző iskolák elméleteinek folyamatos fejlődésének és változásának következtében szükséges, hogy a biztonságelmélet legújabb kutatásai is megjelenjenek a magyar biztonsági tanulmányok szakirodalmában, valamint ezeket a kutatásokat elemezve és továbbfejlesztve újabb tudományos eredményeket érjünk el. A biztonság katonai elemeink pontos körülhatározása elengedhetetlenül szükséges az ország stratégiai dokumentumainak kidolgozásához, valamint a honvédség alkalmazásának, illetve szerepének meghatározásához az ország biztonságának garantálása érdekében.

A tanulmányomban a biztonsági tanulmányok, a nemzetközi kapcsolatok, valamint a biztonságpolitikai tudományok elmélete szakirodalmának eredményeit felhasználva a biztonság katonai elemeinek meghatározására két lehetséges választ adok, amely később egy vita kiinduló alapja lehet.

Biztonsági fogalmi köre

A biztonságnek nincs egységes fogalmi rendszere, mert a nemzetközi kapcsolatok elméletében és a biztonsági tanulmányokban uralkodó realista és idealista irányzat közötti egyik alapvető vitát is a fogalommal kapcsolatos eltérő nézetek

¹⁸⁵ Barry BUZAN – Ole WEAVER – Jaap DE WILDE: *Security – A new framework for analysis*

¹⁸⁶ Többek között: Donald M. SNOW vagy Barry BUZAN.

jelentik. Az elméletek képviselői ezt nevezik a biztonság tágabb és szűkebb értelmezési vitájának. A biztonság szűkebb és tágabb fogalma a biztonság értelmezésének kiterjedésében különbözik egymástól, mert a szűkebb csak a társadalom két alrendszerét: a politikait és a katonait vizsgálja, addig a tágabb értelmezés a társadalom számos alrendszerét, többek között – a politikai és a katonai dimenzió kivül – a társadalmi, a gazdasági, a szociális, a környezeti, a kulturális és az ökológiai. A nemzetközi kapcsolatok elméletében Barry Buzan¹⁸⁷, a angol iskola képviselőjeként kidolgozta a biztonság öt dimenziójára vonatkozó elméletét, amely a XXI. század elején a biztonsági tanulmányok keretében talán egyik legpontosabb választ adja a biztonság fogalmi rendszerének meghatározására.

A fogalmi rendszer alapján a biztonság általában a fenyegetettség hiányát jelenti, vagyis az érezheti magát biztonságban, aki mentes a fenyegetettségtől, amely különböző veszélytényezőkből eredhet. A biztonság tehát egy olyan állapot, amikor a biztonság alanya megfelelő módon képes reagálni az őt érő fenyegetettségre, de kialakulhat egy olyan állapot is, amikor megszűnik a fenyegetettség, de ez egy ideális – inkább utópisztikus – állapot. A biztonság akkor valós, ha a fenyegetettség mértéke megegyezik, vagy kisebb a védelmi képességnél.

Azonban, ha a védelmi képesség túlzott, akkor az újabb fenyegetettségeket generálhat. Ez a biztonsági dilemma alaptétele. Tehát megállapítható, hogy a biztonság kérdésköre két fontos elemen nyugszik a fenyegetettségen és a védelmi képességen.

Biztonsági szintjei és dimenziói (szektorai)

A biztonsági tanulmányok elméletében a biztonság négy szintjét különböztetjük meg: az egyéni, a nemzetit, a nemzetközit (regionálist) és a globálist. A nemzetközi kapcsolatok elméletében is ezeket tekintik az elemzés szintjeinek. Az egyéni szinten a társadalom tagjainak (egyedeinek) biztonsági helyzetét vizsgáljuk. Az egyének biztonsága jelentős mértékben befolyásolja a biztonság más szintjeit is, mert az egyén biztonsági érzete (helyzete) meghatározza annak a közösségnek a biztonságát is, amelynek tagja, azonban az egyén biztonságára más jellegű hatások (fenyegetések) hatnak, mint a biztonság más szintjein.

¹⁸⁷ Barry BUZAN, a Londoni Gazdasági Főiskola professzora, a Koppenhágai Egyetem és a Jilin Egyetem tiszteletbeli professzora. 2009-től a Nemzetközi Kapcsolatok Montague Burton Professzora címet viseli.

Az egyén biztonságát kiemelten megélhetéséhez (létéhez) kötődő tényezők érintik, többek között a pénzügyi, a gazdasági és a szociális és a társadalmi elemek. A nemzeti szinten az adott állam (ország) biztonsági helyzetét elemezzük, amely már sokkal komplexebb, mint az egyéni szint, mert itt már nem csak egy alanya van a biztonságnak, hanem egy nagy lélekszámú közösség, ahol a biztonság területén is megjelennek a közösségen belüli ellentétes érdekek. Az állam vagy ország a nemzetközi kapcsolatok egyik fő objektuma, vagyis a biztonság nemzetközi és globális szintjén is meghatározó szerepet játszik. A globális és a nemzetközi (regionális) szint között csak a szereplők számában, valamint komplexitásban van különbség.

A XX. század végén a biztonság nemzetközi és globális szintjén az országokon túl egyre nagyobb szerepet töltenek be az országok által létrehozott szövetségek, szervezetek, valamint a multinacionális nem állami szervezetek. Az új elemek megjelenését elsősorban a neoliberális iskola támogatja, mert véleményük szerint a globalizmus hatásának következtében több szervezet, intézmény, vállalat és alapítvány is jelentős hatást gyakorol a biztonságra. Ezt az álláspontot képviseli Pevehouse és Goldstein, amikor a multinacionális vállalatoknak, nem kormányzati szervezeteknek és a kormányközi szervezeteknek egyre nagyobb befolyásáról írnak. Ezzel összefüggésben áll, hogy a XXI. században a katonai erő, mint a biztonság garantálásának egyik meghatározó eleme részben kikerült az állam monopóliumából, mert megjelentek azok a legális magáncégek, amelyek őrző-védő (katonai) feladatokat hajtanak végre többnyire állami megrendelés alapján. A biztonság nemzetközi és globális szintjét továbbra is az anarchia uralja. Ezekben a szinteken azonban egyre jobban tapasztalható a globalizáció megjelenése, amely egyik oldalról az integráció erősödését, míg másik oldalról a (szegény és gazdag közösségek közötti) megosztottság fokozódásához vezet.

A biztonságot nem csak a biztonság szintjein lehet vizsgálni, hanem a társadalom azon alrendszerei alapján is, amelyekben a biztonsági tényező szerepet játszik. Ezeket az alrendszereket nevezik a biztonság dimenzióinak vagy szektorainak. A dimenzió és a szektor meghatározás használatában a kutatók között nincs egység, mert egyesek többek között Buzan és Weaver¹⁸⁸ a szektor fogalmát használja műveiben, míg Al-Rodhan¹⁸⁹ a globális biztonság elemzése során dimenziókat alkalmaz a biztonság területeire. Ugyanakkor Heiner

¹⁸⁸ Barry BUZAN, *Ole Weaver: Security, A new framework for Analysis*

¹⁸⁹ Najef R. F. AL-RODHAN: *The five dimension of global Security*

Hanggi¹⁹⁰ a biztonságot különböző területekre osztja¹⁹¹, amelynek két nagy csoportját különbözteti meg a katonai területet és a nem katonai területet. A nem katonai területet osztja fel a biztonság politikai, gazdasági, társadalmi (szociális) és környezeti szektorra. A szektornak – véleményem szerint – inkább kétdimenziós földrajzi jelentése van, míg a dimenzióknak térbeli háromdimenziós kiterjedése is lehet, amely talán jobban ábrázolja a biztonság egyes területeit. A nemzetközi szakirodalomban a dimenziók (szektorok) számának és meghatározásában jelentős különbségeket találhatunk. A RAND Corporation kutatói (Bearne, Olikier, O'Brien és Rathmell) az Egyesült Királyság biztonsági szektorának reformja során politikai, katonai, gazdasági, közbiztonsági, jogi, kommunikációs, pénzügyi, diplomáciai és titkosszolgálati elemeket különböztet meg. A dimenziók számának meghatározásánál amennyiben a teljességet veszünk figyelembe, akkor a biztonság számos dimenzióját felsorolhatjuk, többek között a katonai, a politikai, a diplomáciai, a gazdasági, a pénzügyi, az ipari, a kereskedelmi, a humán, a szociális, a környezeti, az egészségügyi (járványügyi), a jogi, a közbiztonsági, a nemzetbiztonsági (titkosszolgálati) és a demográfiai dimenziót, vagyis a társadalom összes alrendszere eleme a biztonságnak. A megszámlálhatatlan dimenzió azonban kezelhetetlenné teszi a biztonság vizsgálatát, ezért olyan dimenziókat kell meghatározni, amelyek lefedik a biztonság elemzésének majdnem minden szegmensét. Erre Buzan-Weaver által meghatározott szektorok adják a legjobb választ, amikor megkülönböztet katonai, politikai, gazdasági, szociális és környezeti szektort (dimenziót).

Katonai dimenzió (szektor)

A biztonsági tanulmányok elmélete alapján a biztonság egyik dimenziója a katonai, amelyben a biztonságot veszélyeztető tényezők elleni fellépéshez többnyire katonai potenciál szükséges, valamint a veszélytényezők többsége is katonai jellegű. A biztonság nem értelmezhető a katonai dimenzió nélkül, mert a katonai veszélyek a biztonság objektumainak közvetlen létét fenyegeti. A katonai dimenzió szerepe (pozíciója) az elmúlt másfél évtizedben jelentősen változott, mert a hidegháború időszakában meghatározó volt a globális szembenál-

¹⁹⁰ Hainer HANGGI, *a St. Gallen-i egyetem politika tudományok professzora, a Fegyveres Erők Demokratikus Ellenőrzési Központjának (DCAF) igazgatóhelyettese.*

¹⁹¹ Heiner HANGGI: *Making sense of Security Sector Governance* se2.dcaf.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=21&fileid=58E64B8B-488C-F952-40DC-BA7C13BD4393&lng=en, (letöltve: 2008. szeptember 1.)

lás miatt. A katonai szembenállás megszűnését követően jelentősen csökkent a katonai dimenzió szerepe, mert más – kiemelten a gazdasági és a környezeti – dimenziók előtérbe kerültek. A katonai dimenzió a biztonság két – a nemzeti és a nemzetközi – szintjén jelenik meg hangsúlyosan.

A katonai dimenzió és a biztonság más dimenziói között jelentős átfedések találhatók. A közös részhalmazok nagysága a dimenziók közötti kapcsolat szorosságát is ábrázolják. A legszorosabb kapcsolat a politikaival áll fenn, mert egymás eszközeit is használják, de jelentős függésben áll a gazdasági dimenzióval, amely biztosítja a katonai dimenzió eszközeinek fenntartását. A társadalmi dimenzió szintén a katonai dimenzió fő elemét, vagyis a katonai erőt határozza meg az állomány biztosítását. Talán a környezeti dimenzióval van a legszűkebb a kapcsolata, de a XXI. században az éghajlatváltozások miatt, valamint a természet védelmének felértékelődésével egyre nagyobb hatást gyakorol a katonai dimenzióra.

1. sz. ábra: A biztonság dimenzióinak kapcsolata a katonai dimenzió szemszögéből

A katonai dimenzió a társadalom alrendszerei közül a legintézményesebb, amelyet jól mutat a fenti ábra is, mert a biztonság dimenziói, a társadalom alrendszerei között jelentős átfedéseket találhatunk. A klasszikus értelmezés szerint a katonai dimenzió – mint a nemzetközi kapcsolatok elméletének – fő szereplője az állam (ország), mert az állam központi kormányzata a biztonság garantálásának egyedüli letéteményese. Amennyiben a központi kormányzat nem képes biztosítani az állami biztonságát, akkor a társadalom egyes szegmensei vagy részei kénytelenek átvenni a biztonság garantálásának feladatrendszerét. Ez általában a válságokkal terhelt instabil országokra jellemző. Ide

sorolhatunk számos afrikai és ázsiai országot, amelyekben a törzsek és a hadurak garantálják az ország egy-egy részének, tartományának biztonságát.

Az állam mellett azonban a globalizáció hatásaként megjelentek újabb szereplők, amelyeket szintén a katonai dimenzió objektumának tekinthetjük. Ezek közé sorolhatjuk a nemzetközi szervezeteket és intézményeket, egyes multinacionális cégeket, valamint szervezett bűnözői csoportokat is, mert ezek az objektumok is befolyásolják a biztonságot a katonai dimenzióban. Ugyanakkor egyedül az állam rendelkezik olyan képességgel, hogy biztosítsa saját biztonságát. Ez a hagyományos értelmezés a vesztfáiai rendszer alapján alakult ki. Gyakorlatban – kiemelten a XX. században – megjelentek a katonai dimenzió további objektumai is, amelyek részt vesznek a biztonság megteremtésében és fenntartásában. Nem állami objektumok nem csak a belső, hanem a külső katonai biztonságra is hatást gyakorolnak. Ezekhez az objektumokhoz sorolhatjuk nemzeti szinten a központi kormányzat gyengesége miatt a biztonság alakításában részt vevő többnyire fegyveres csoportokat, míg nemzetközi szinten a nemzetközi szervezeteket, a szövetségeket és a multinacionális vállalatokat. A szervezetek és a szövetségek, valamint a biztonságra hatást gyakorló megállapodások és szerződések általában csak kevés kivétellel rendelkeznek saját katonai potenciállal, inkább közvetítő jelleggel bírnak, amely a részes államok (országok) közös biztonsági érdekein alapulnak. A katonai potenciállal ezekben az esetekben a részes államok rendelkeznek, és csak a közös érdek megléte esetén ajánlják fel a szervezet, valamint a szerződés érdekében az adott katonai potenciált. Az objektumoknak nemcsak pozitív, hanem negatív befolyásuk is lehet a biztonságra. A nem állami szereplők az állammal párhuzamosan vesznek részt, annak kiegészítőjeként vagy ellenfeleként a katonai biztonság alakításában.

A legújabb kutatási eredmények alapján tehát a katonai dimenzióban továbbra is az állam a biztonság meghatározó szereplője, amely rendelkezik megfelelő katonai potenciállal (katonai erővel). Az állam képes irányítani és ellenőrizni a biztonság alakulását. Az államnak világos és tiszta szerepe van a katonai dimenzióban, mert a biztonságot katonai eszközökkel garantálja. Minden olyan államnak, amely nem tudja megfelelő szinten ellátni a funkcióját, ott biztonsági problémák jelennek meg. A biztonság garantálásában nemcsak állami, hanem más – nem állami – tényezők is szerepet vállalhatnak, de a katonai erő feletti irányítás egyedüli letéteményese az állam lehet, vagyis a központi kormányzat. Nemzetközi szinten a katonai dimenzió szereplői az állam mellett katonai szervezetek, szövetségek és koalíciók, de szereplőként jelennek meg

azok a nemzetközileg elfogadott elvek, szerződések és elméletek, amelyek befolyással vannak a katonai biztonságra. Itt fegyverzetcsökkentési megállapodásokra, de a katonai erőegyensúly elméletére is lehet hivatkozni. Az állam szintjén sem mindig az állam az egyedüli szereplője a katonai dimenzióknak – még a demokráciákban sem –, mert a központi kormányzat katonai erő alkalmazására vonatkozó döntéseit számos tényező befolyásolhatja. Az Egyesült Államokban a vietnámi háború elleni társadalmi fellépés befolyásolta a katonai dimenzióban lévő folyamatokat.

Amennyiben az állam elveszti a katonai erő feletti ellenőrzést, akkor a katonai erő egyedül lép fel a biztonság garantálásában. A katonai dimenzióban a nemzetbiztonsági szolgálatoknak is meghatározó szerepük van a biztonság alakításában is, mert az állam döntés-előkészítő folyamatára, valamint a katonai erő alkalmazásának elrendelésére jelentős befolyásuk van a szolgálatoknak, így szereplői a katonai biztonságoknak.

A katonai dimenzióban minden esetben szervezett és hierarchikus szereplők jelennek meg, amelyek teljes mértékben végrehajtják a központi kormányzat utasításait. A nem állami szereplők (pl.: törzsek, ellenálló csoportok, klánok, maffia, bűnözői csoportok) esetében is megtalálható ez a hierarchikus rendszer. A katonai dimenzióknak nemcsak katonai szereplői (katonai potenciálok) lehetnek, hanem más dimenziókból (gazdasági, politikai dimenziókból) érkező szereplők is.

A fentiek alapján a katonai dimenzióban számos olyan szereplőt is meg tudunk különböztetni, amelyek funkcionálisan részt vesznek a katonai biztonság garantálásában. Ezek a funkcionális szereplők rendelkeznek katonai potenciállal, amellyel valós hatást tudnak gyakorolni a biztonságra. A funkcionális szereplők között található a haderő vezetésétől a csapatokon keresztül a hadiipari komplexumokig, de ide sorolhatjuk mindazon tényezőket, akik részt vesznek a katonai potenciál fenntartásában és támogatásában. A társadalom alrendszerei is érdekeltek a katonai potenciál megfelelő szintű fenntartásában, hogy a társadalom (állam) képes legyen önálló tevékenységek végrehajtására a nemzetközi kapcsolatokban. Az államban a biztonság fő koordinátora a központi kormányzat, amely szintén funkcionális szereplője a dimenzióknak. A nem demokratikus országokban nem minden esetben a kormány irányítja a katonai dimenzió szereplőit.

Az állam a szuverenitás ideája alapján katonai erőt alkalmazhat védelme érdekében, a fenyegetettségek elleni fellépés keretében. Ez alapján az államnak joga van katonai képességek kialakítására, amelyeket eszközként használhat fel

a biztonság katonai dimenziójában. Az állam mind a belső mind a külső fenyegetettségek ellen alkalmazhatja a katonai erőt. A katonai erő az állam részére képességeket is biztosít. A katonai erő nem minden esetben az ország biztonságának fokozását szolgálja. Egyes esetekben a katonai erő alkalmazása – a nemzetközi kötelezettségek teljesítése során – olyan feladatok végrehajtására irányulhat, amelynek nincs vagy csak elenyészően közvetett, esetenként inkább negatív hatása van az ország biztonságára. A katonai erővel kapcsolatban a legsúlyosabb veszélytényező, amikor nem az ország érdekeit szolgálja, valamint a központi kormányzat nem képes az irányítására és ellenőrzésére. Ezekben az esetekben az ország biztonsága súlyos károkat szenved. A katonai erővel kapcsolatban további negatív tényező lehet a biztonság túlzott fokozása, amelyet a biztonsági tanulmányokban biztonsági dilemmának tekintenek. A dilemma központi kérdése: Meddig fokozható a biztonság? A történelmi tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a biztonság erősítésére tett intézkedésekkel – többek között a katonai potenciál növelésével – nem lehet a végtelenségig növelni az ország biztonságát, mert ezek az intézkedések más országok számára fenyegetést jelentenek, amelyek újabb biztonságfokozó intézkedések megtételére kényszerülnek, ami újabb fenyegetettséget szül. Ez a fegyverkezési verseny egyik meghatározása. A hidegháború időszakában a biztonsági dilemma következtében jutott el a két szuperhatalom a Kölcsönösen Garantált Megsemmisítéshez¹⁹².

A biztonság katonai dimenziójában megjelenő fenyegetettségek nem minden esetben katonai eredetűek, de mindenképpen katonai fellépés, vagy katonai fellépés kilátásba helyezése szükséges azok elleni intézkedésekhez. Az ilyen jellegű fenyegetettségekhez sorolhatjuk többek között a tömeges illegális migrációt, a szélsőséges ideológiák megjelenését és a terrorizmust is. Ebben a dimenzióban is megkülönböztethetünk külső és belső fenyegetettségeket. A belső veszélytényezők közé sorolhatjuk többek között a szeparatistákat, a forradalmárokat, a terroristákat, a szervezett bűnözést és más mozgalmakat, amelyek az ország alkotmányos berendezkedése, a béke és a közrend ellen lépnek fel. A külső veszélytényezők közé tartoznak azok a katonai fenyegetettségek, amelyek az ország függetlensége és területi integritása ellen irányulnak. Amennyiben az ország határain túlról érkező katonai fenyegetettség szintje rendkívül magas, akkor az egész társadalom tevékenységének központi szerep-

¹⁹² (MAD – Mutually Assured Destruction) A kölcsönösen garantált megsemmisítés során a szembenálló felek annyi nukleáris fegyvert halmoztak fel, amelyekkel a Föld többszörös megsemmisítésére is képesek voltak.

lője a katonai fenyegetettség elleni fellépés. Erre legjobb példa Izrael esete, ahol az egész társadalom készül az arab országok általi támadás elhárítására.

A biztonság katonai elemei

A biztonság katonai elemeinek meghatározására a nemzetközi kapcsolatok és a biztonsági tanulmányok elméletének legújabb eredményeit, kutatásait és tanulmányait vizsgálva két különböző modellt lehet felállítani. Ezen kívül még egyes biztonságpolitikai iskolák képviselői kísérletet tesznek a katonai elemek meghatározására, de nem a biztonság teljes spektrumában, hanem csak egyes szegmenseiben. Az első modell alapvetően a biztonság különböző dimenzióiban külön-külön vizsgálja a katonai elemeket, természetesen a dimenziók közös részalmazainak figyelembe vételével. A modell a biztonság katonai elemét a korábban felvázolt öt (katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti) dimenzió alapján csoportosítja. A második modell a dimenzióktól függetlenül a katonai elemek jellegét vizsgálja, amely alapján megállapítható, hogy az elemek három különálló csoportot (egységet) alkotnak. Az egységek jellegük, valamint a biztonságra gyakorolt hatásaik iránya alapján különböztethetőek meg. A két modell mellett természetesen lehetnek más olyan eljárások és modellek, amelyekkel a katonai elemek szintén megállapíthatók, de eddig a biztonsági tanulmányok elméletében erre vonatkozó kutatási eredmény még nem született.

A biztonság dimenzióin alapuló modell

A modellben a katonai elemek meghatározása során nem az elemek jellegét, valamint a biztonságra gyakorolt hatását vizsgáljuk, hanem azt, hogy az elemek a biztonság melyik dimenziójában vannak jelen. A katonai elemek többsége természetesen a katonai dimenzióban található meg, de a biztonság más dimenzióiban is megjelennek katonai elemek. Ezek az elemek nem minden esetben katonai eredetűek, de ennek ellenére a katonai elemek közé kell sorolni, mert katonai vonatkozású hatásokat indukálnak. Többek között ide sorolhatjuk a biztonság különböző dimenzióiban fellépő nem katonai eredetű fenyegetéseket, amelyek elhárításához katonai fellépés, vagy a katonai erő alkalmazásának kilátásba helyezése szükséges. A katonai elemek közé tartoznak azok a tevékenységek is, amelyek nem a katonai erő klasszikus alkalmazásából erednek, hanem a katonai szervezet speciális képességeinek felhasználásából (szállító,

műszaki, vegyvédelmi /mentesítő/, kutató-mentő, távközlési és rendfenntartó képességek).

A következőkben a biztonság öt dimenziójában vizsgálom meg a biztonság katonai elemeit:

Katonai dimenzió

A biztonság katonai dimenziójában a biztonsággal kapcsolatos összes elemet a katonai elemek közé sorolhatjuk, amelyek központi eleme a katonai erő, valamint annak eszköztára, a katonai jellegű fenyegetések, illetve a különböző katonai tevékenységek. A katonai erőhöz nemcsak az adott ország haderejét sorolhatjuk, hanem minden olyan erőt, amely katonai képességekkel rendelkezik, és hatással van a biztonságra, többek között a félkatonai szervezeteket, terrorista csoportokat, szervezett bűnözői csoportokat, rendfenntartó erőket, nemzetbiztonsági szolgálatokat, valamint a nemzetközi szervezetek katonai kontingenseit. Katonai elemnek tekinthetők még a katonai jellegű nemzetközi szervezetek, amelyek rendelkeznek katonai képességekkel, illetve a katonai erő eszköztárához tartozó fegyverzet és haditechnikai eszközök, valamint a katonai célú felhasználású katonai és polgári eszközök. Az eszközök esetén külön lehet csoportosítani a tömegpusztító fegyvereket, valamint az azok célba juttatására alkalmas hordozóeszközöket. Továbbá az elemek közé sorolható a katonai infrastruktúra, mint a katonai objektumok és a védelmi rendszerek. A katonai jellegű veszélyek azok a fenyegetettségek, potenciális fenyegetettségek, kockázati tényezők és kihívások, amelyek eredője a szemben álló vagy nem szövetséges katonai potenciálok. A dimenzió katonai elemeinek következő csoportja a katonai vagy katonai jellegű akciók és tevékenységek, amelyek végrehajtója általában a katonai erő.

Politikai dimenzió

A politikai dimenzióban megjelenő katonai elemeket alapvetően két részre osztható, az egyik az adott ország katonai potenciálját meghatározó politikai döntéshozó, jogszabályalkotó és irányító szervezetek és személyek, míg a másik a politikai jellegű fenyegetettségek, amelyek nem csak közvetlenek, hanem közvetettek is lehetnek. Az első kategóriába sorolhatók azok a politikai döntéshozó fórumok és szervezetek, amelyek hatást gyakorolnak az adott ország katonai potenciáljának, képességének kialakítására és fenntartására, valamint azok a jogszabályalkotó testületek és jogszabályok, amelyek befolyásolják az

ország katonai potenciáljának alkalmazását, kialakítását és fenntartását, illetve azok a katonai potenciál felett ellenőrzést gyakorló állami vezetők, amelyek a katonai erőt politikai (külpolitikai) célok érdekében (többek között elrettentés-re) használják. Katonai elemek közé tartoznak a nemzetközi szervezetek, szövetségek és szerződések, amelyek befolyással vannak az adott tagországok (részben államok) katonai potenciáljára. A második csoportban a politikai fenyegetettségek állnak, amelyekhez sorolhatók az instabil és működésképtelen államok, a nem szövetséges államok ellenséges külpolitikai törekvése, valamint minden olyan politikai jellegű fenyegetettség, amely az ország létét vagy biztonságát veszélyeztetik, és katonai fellépés szükséges annak elhárításához (pl.: politikai szankciók).

Gazdasági dimenzió

A gazdasági dimenzióban is megjelennek azok a katonai elemek, amelyek hatással vannak a katonai erő (potenciál) fenntartására, valamint beazonosíthatók azok a gazdasági jellegű fenyegetettségek is, amelyek elleni fellépéshez katonai potenciál szükséges. A katonai erőt befolyásoló elemek közé tartozik a gazdaság teljesítő-képessége, amely lehetővé teszi a katonai képességek kialakítását és fenntartását, valamint a hadiipari komplexumok, a tömegpusztító fegyverek fejlesztése és gyártása, illetve a legális fegyverkereskedelem. Ezzel szemben a biztonságot negatívan befolyásoló katonai elemek a gazdasági dimenzióban az illegális fegyverkereskedelem és a tömegpusztító fegyverek proliferációja, a gazdasági válsághelyzetek, amelyek elhárításához a haderő speciális eszközeire, vagy reagáló-képességére van szükség. Továbbá a katonai elemek közé sorolhatók az ipari katasztrófák, amelyek következményeinek felszámolásához szintén a haderő speciális képességeire van szükség, illetve olyan gazdasági jellegű fenyegetettségek, amelyek felszámolásához katonai potenciál szükséges (pl.: gazdasági szankciók, szándékos gazdasági károkozás).

Társadalmi dimenzió

A társadalmi dimenzióban a katonai erőt befolyásoló tényezőnek tekinthető az ország demográfiai helyzete, amely meghatározza a hadköteles korú állomány létszámát. További tényező az adott ország katonai potenciáljának társadalmi támogatottsága is. A társadalmi dimenzióban a biztonságot negatívan befolyásoló tényezők, amelyek katonai erő alkalmazását vagy bevonását teszik elkerülhetetlenné, mint a humanitárius katasztrófák, amelyek következtében kialakuló migrációs hullám megakadályozása szintén a katonai erő alkalmazását

teszi szükségessé. Továbbá az illegális migráció, valamint a köz- és alkotmányos rend olyan jelentős megsértése, amelyeket az ország rendvédelmi erői képtelenek megakadályozni, és katonai erő bevonására van szükség.

Környezeti dimenzió

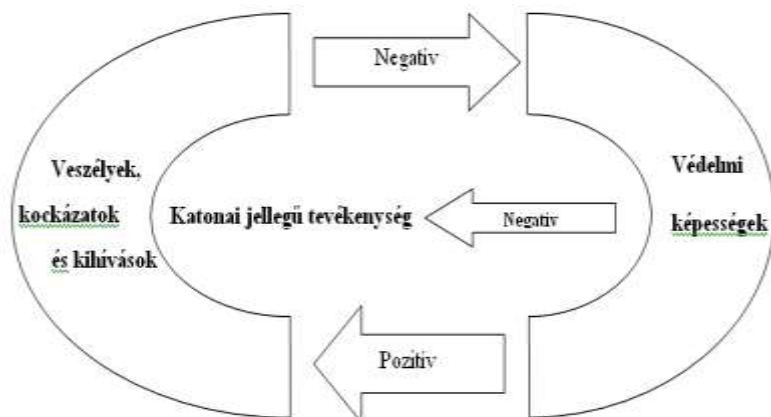
A környezeti dimenzióban is megjelennek a katonai erőt befolyásoló tényezők, mint a katonaföldrajzi elemek, amelyek hatással vannak a katonai tevékenységre. A dimenzióban jelen vannak azok a negatív tényezők, mint a környezeti és természeti katasztrófák, amelyek következményeinek felszámolásához a katonai erő speciális képességeinek bevonására van szükség, a szándékos környezeti károkozások, amelyek megelőzéséhez katonai erő alkalmazása szükséges, valamint olyan kedvezőtlen környezeti változások, amelyek befolyásolják az adott állam katonai képességeit.

A dimenziók esetében az adott katonai elemet ahhoz a dimenzióhoz soroltam, ahonnan eredő hatást gyakorol a biztonságra. A felsorolás természetesen nem lehet teljes, mert még lehetnek olyan elemek, amelyek a katonai elemek közé tartoznak, de a fenti felsorolás nem tartalmazza őket. A fenti felsorolással a modell bemutatására törekedtem.

A katonai elemek jellegén alapuló modell

A biztonság katonai elemeinek meghatározására alkalmazható másik modell a katonai elemek jellegét és a biztonságra gyakorolt hatásait vizsgálja. Ez alapján a katonai elemek alapvetően három csoportot (egységet) alkotnak. Az elemek hatásalapú egysége a katonai jellegű fenyegetettségek, potenciális fenyegetettségek, kockázati tényezők és kihívások, amelyek általában negatív és egyirányú hatást fejtenek ki a biztonságra. Az elemek folyamatalapú egysége a katonai konfliktusok, műveletek és akciók, amelyek zömmel negatív, de esetenként pozitív és kétoldalú hatást gyakorolnak a biztonságra. Az elemek központi funkcionális szereplője a katonai erő, amely kétoldalú és kétirányú hatást indukál a biztonságra. A katonai erőhöz nem csak az államok monopóliumához tartozó hadseregeket soroljuk, hanem minden olyan fegyveres szervezet, amely rendelkezik klasszikus katonai képességekkel. Ez alapján két fő részre oszthatjuk a különböző katonai erőket, egyik az államhatalomhoz köthető katonai erő, ide tartozik többek között az államok hadseregei, a nemzetbiztonsági szolgálata és a rendfenntartó erői, valamint a nemzetközi szervezetek államok által delegált katonai erők.

A nem államhatalomhoz köthető katonai erőnek tekinthetjük a terrorista-csoportokat, az államhatalom ellen harcoló lázadó csoportokat és egyes szervezett bűnözői csoportokat.

2. sz. ábra a katonai elemek összefüggésének rendszere

A fentiek alapján megállapítható, hogy a katonai elemek egy összetett rendszert alkotnak, amelynek az egyik oldalán a különböző szintű fenyegetettségek, kockázati tényezők és kihívások állnak, míg a másik oldalán a védelmi képességek (a katonai erő), míg a kettő között a kapcsolatot a katonai tevékenységi rendszer alkotja. A biztonságra gyakorolt hatást vizsgálva a fenyegetettségek, kockázati tényezők és kihívások negatív hatást gyakorolnak, míg a védelmi képességek zömmel pozitív hatást, illetve esetenként negatív, míg a katonai tevékenységi rendszer jellegétől függően pozitív és negatív hatást is gyakorolhat.

Veszélytényezők és biztonsági problémák katonai elemei

A katonai jellegű veszélytényezők és biztonsági problémák meghatározása nem minden esetben objektív módon történik, mert a társadalom veszélyérzete szubjektív. A biztonság fenntartása érdekében tett lépések sokkal egyszerűbbek olyan esetben, amikor ismertek és világosak a veszélytényezők. Amikor nem lehet megállapítani konkrétan a veszélytényezőket, akkor a biztonság fokozása is sokkal bonyolultabb. Ennek alapján a katonai jellegű fenyegetettség meghatározása sokkal könnyebb, mint más jellegű fenyegetettség esetén. Az

állam biztonságának elemzése során a katonai fenyegetettségek prioritást jelentenek, mert magának az állam létét veszélyeztetik. Az állam esetében a katonai fenyegetések elleni fellépés általában mindig társadalmi egységességet takar. A fenyegetettségeknek közelről sokkal nagyobb határfokuk van, mint távolról, de a távolság növekedésével a fenyegetettség szintje nem lineárisan csökken. A katonai fenyegetettségek jellemzői a terület, a távolság, a történelmi hagyományok, a tapasztalatok, a fenyegetettség nyilvánossága vagy rejtettsége. Ez alapján megkülönböztethetünk klasszikus és egyéb jellegű katonai fenyegetettségeket.

A klasszikus katonai fenyegetettségekhez sorolható azok a fenyegetettségek, kockázatok és kihívások, amelynek eredője a szembenálló vagy nem szövetséges katonai potenciálok, valamint azok eszközei. Ebben az esetben a katonai potenciálok alatt nem csak a hagyományos fegyveres erőket, hanem minden olyan szervezetet, ami rendelkezik katonai képességgel. Az egyéb jellegű katonai fenyegetettségekhez soroljuk minden olyan tényezőt, amelyek többek között az aszimmetrikus kihívásokból származnak, mert a katonai jellegű fenyegetettségeket nem minden esetben egy ellenséges vagy nem szövetségi katonai potenciál indukálhatja, hanem a társadalom különböző alrendszeireiből származhat. Ezekben az esetekben is a fenyegetettség elhárításához vagy katonai erő alkalmazása, vagy katonai erő alkalmazásával történő fenyegetés szükséges. Ezekben az esetekben azonban általában nem a katonai erő klasszikus alkalmazására kerülhet sor, hanem a katonai erő speciális képességeire van szükség.

Védelmi képességek katonai elemei

A védelmi képességek központi eleme a katonai erő, amely nemcsak az ország haderejét jelenti, hanem számos más katonai jellemzőkkel rendelkező szereplőt is. Klasszikus felfogás szerint a katonai erő az állam fegyveres erői, amelyek közé tartoznak a haderő mellett az állami fegyveres szervezetek, mint a nemzeti gárda, a határőrség, az elnöki gárdák, a nemzetbiztonsági szolgálatok stb.. Az államhoz kötődő fegyveres erők mellett megjelentek a katonai képességekkel rendelkező szervezetek, intézmények, vállalatok és csoportok.

Klasszikus felfogás szerint a katonai erő az államhatalom kemény komponenséhez sorolható, amely képes erőszakot (erőt) alkalmazni egy másik fél ellen, valamint rendelkezik a megsemmisítés különböző képességével. Tehát a katonai erő az államhatalom egyfajta képessége, amelynek számos feladatnak kell megfelelnie.

A feladatok közé sorolható¹⁹³:

- az ország területének védelme más országokkal szemben;
- terrorista szervezetek elleni harc;
- nem katonai jellegű konfliktusok során kompromisszumok kikényszerítése;
- a fegyveres-lázadócsoporthoz elleni fellépés;
- békefenntartó és humanitárius műveletek végrehajtása;
- a gazdasági szankciók érvényre juttatása;
- az ország képviselése;
- a közrend fenntartása.

A védelmi képességeket jelentős mértékben meghatározzák a katonai erő létrehozásának feltételei. Brooks és Stanley a „Katonai erő létrehozása” című tanulmányában kifejti, hogy a katonai erő fő forrásai továbbra is az adott állam anyagi és emberi (demográfiai) lehetőségei, azonban más tényezők, mint a globális környezet, a politikai kultúra, a társadalom rendszere, a politikai és társadalmi intézmények is befolyásolják a katonai erő megteremtését. Brooks és Stanley szerint az utóbbiak inkább azt befolyásolják, hogy az állam milyen mértékben használja ki erőforrásait. Más elemzők a katonai erő fő forrásainak a gazdaságot, a technológiát és az emberi tőkét tekintik, azonban ők is megállapítják, hogy a források kihasználásának a hatékonysága meghatározza a katonai erő képességeit. Összességében a katonai erőt meghatározza az állam ereje és képessége. A katonai erőt az alapvető forrásokon kívül meghatározza a hatékonysága, amely abból vezethető le, hogy a forrásokat milyen mértékben használják ki. A hatékonyságot számos tényező befolyásolja, többek között a vezetés és az irányítás minősége, a kiképzettség szintje, az állomány morálja, az alkalmazási elvek (doktrínák), a fegyverzet és a felszerelés minősége, valamint az a technológiai tudás, amelyek a fegyverzet magasabb szintű alkalmazásához szükségesek.

A hatékonyságot illetően azonban több vita is van a különböző tudományágak képviselői szerint. Szociológiai szempontból (Edvard Shils és Morris Janowitz) a hatékonyságot az állomány motiváltságában, az adott szervezett egységén (kohéziójában) látják. Más szociológusok nem szervezeti szinten, hanem egyéni szinten vizsgálva megállapították, hogy a hatékonyságot az

¹⁹³ Stephen BIDDLE szerint

egyéni kezdeményezőképeség, a fegyelem, a bátorság és a nacionalizmus folyósolja be, de hatása van a társadalom integrációs képessége is. A politológusok – Stephen Rose, Dar Reitner, Allan Stam és Robert Zirkle – szerint a katonai erőn belül a hatékonyságnak egyre nagyobb szerepe van, amelyet alátámaszt az elmúlt évtizedek katonai konfliktusai. Szerintük a hatékonyságot a gazdaság, a társadalmi és a politikai rendszer határozza meg. Közöttük kiemelt szerepet kapott a források feletti ellenőrzés és az állomány felkészültsége is. Ezzel szemben a hadtörténészek – az elmúlt háborúk tapasztalatai alapján – a hatékonyságot a vezető erényeire vezetik vissza.

A független tényezők és a hatékonyság mellett a katonai erő potenciálját befolyásolják a tevékenységére vonatkozó jellemzők. Ezek közé soroljuk a stratégiákat, a doktrínákat, a hadműveleti-harcászati terveket és eljárásokat. A tevékenységi módok biztosítják, hogy a katonai erő végrehajtsa feladatait. A jellemzők közé soroljuk továbbá a katonai erő szervezetének tevékenységére vonatkozó elemeit is, mint a vezetés-irányítást, a szervezeti rendet (struktúrát), a kiképzés-oktatás rendszerét, a szervezet személyi – anyagi feltöltésének rendszerét, valamint a felderítő-hírszerző képességét is. Ezek a tevékenységre vonatkozó jellemzők biztosítják a katonai erő által végrehajtott akciókat, műveleteket, háborúkat, amelyek már a biztonság katonai dimenziójának folyamat alapú tényezői. Egyes katonai elemzők szerint a katonai erő tevékenységi jellegére vonatkozóan két mód különböztethető a védelmi és a támadó tevékenység. Nem minden esetben különíthető el egy adott tevékenység során a védelmi és a támadó jelleg.

A védelmi képesség katonai elemeinek vizsgálata keretében a katonai erő klasszikus értelmezése mellett ki kell térni az államok fegyveres erőin túli katonai potenciállal rendelkező erőkre, szervezetekre, vállalatokra és csoportokra (továbbiakban szervezetek). Az újfajta katonai erőket tovább csoportosíthatjuk legális és illegális szervezetekre, amelyek az éppen regnáló államhatalomhoz való viszonyukat határozza meg. A legálisnak az államhatalommal együttműködő és azt támogató szervezeteket minősítik, mint azok a magán biztonsági cégek, amelyek állami megrendeléseket látnak el. További legális szervezetek azok a nemzetközi szervezetek és szövetségek, amelyek a nemzetközi jogot és a nemzetközi normákat tiszteletbe tartják. Az illegális szervezetek közé soroljuk az ország alkotmányos rendje ellen fellépő forradalmi, gerilla és terrorista szervezeteket.

A katonai tevékenységi rendszer katonai elemei

A védelmi képességek és a katonai jellegű fenyegetettségek közötti kapcsolatot a katonai tevékenységi rendszer áll, amelynek célja a veszélyek, kockázatok és kihívások katonai erővel történő elhárítása.

Összefoglaló¹⁹⁴

A biztonság komplex értelmezése nem csak azt követeli meg, hogy a biztonságot a társadalom összes alrendszerében vizsgáljuk, hanem azt is, hogy a fogalmi rendszer kiterjesztése mellett képesek legyünk beazonosítani azokat a tényezőket is, amelyek a biztonságra hatást gyakorolnak. Először azonban meg kell állapítani, hogy ezek a tényezők/elemek honnan erednek és hova hatnak. Ehhez szükséges behatárolni, hogy hol vannak a biztonság dimenziói között a határok, mert csak ebben esetben lehet pontosan meghatározni, hogy milyen tényezők hatnak a biztonságra. A hadtudomány oldaláról a biztonság katonai elemeit kell megkeresni. A biztonság katonai elemei szemszögéből ezt kísérli meg a fent felvázolt biztonság dimenzióin, valamint a katonai elemek jellegén alapuló modell. A modellek nem csak ezekre a kérdésekre adhatnak választ, hanem arra is, hogy mivel foglalkozik a hadtudomány biztonságelméletek szemszögéből.

¹⁹⁴ A tanulmány lezárva 2009. szeptember 5-én.

Irodalomjegyzék

- BUZAN, Barry – WEAVER, Ole – DE WILDE, Jaap: Security – A new framework for analysis (Lynne Rienner Publishers, 1997) – ISBN 1555877842
- BUZAN, Barry, WEAVER, Ole: Regions and Powers: The Structure of International Security (Cambridge University Press, 2003) – ISBN: 0521891116
- BIDDLE, Stephen D.: Military power – Explaining Victory and Defeat in Modern Battle (Princeton University Press, 2005) – ISBN 0691116458
- BROOKS, Risa – STANLEY, Elizabeth A.: Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness (Stanford University Press, 2007) – ISBN 0804753997
- BRYDEN, Alan– Hainer HANGGI: Reform and Reconstruction of the Security Sector (Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces – LIT, 2004) ISBN 978-3-8258-7770-5
- GENTRY, John A.: Dimensions of Military Power (George Washington University, 2006)
- Hanggi, Heiner– WINKLER, Theodor H.: Challenges of Security Sector Governance (2003, DCAF&LIT Verlag) ISBN 978-3-8258-7158-1
- MINGST, Karen: Essential of International Relations (WW Norton & Co Inc, 2007) – ISBN 0393928977
- NAYEF, Al-Rodhan: The five dimension of global security (Lit Verlag, 2007), ISBN 382580478X
- PEVEHOUSE, John C.– Joshua S. Goldstein: International Relations (Longman, 2008) – ISBN 0205585957
- VENNESSON, Pascal: Military Power in a Globalizing International System: The Politics of Military Adaptation (EUI – Robert Schuman Center for Advanced Studies, 2007)
- WALTZ, Kenneth N.: Structural Realism after Cold War (MIT Press Journals)